

SZEMLE

Pomozsi Péter szerk., Palóc olvasókönyv

Nyelvi és irodalmi kalandozások

Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. 223 lap

A 19. században több olyan romantikus nép- és nyelveredeztetés jelent meg, amely a palócokat és a nyelvhasználatukat központi szerepűnek vélte a magyar nyelv kialakulásában, sőt ebben az időben többen önálló nyelvként tekintettek a palócok nyelvjárására. Ezek közül kiemelkedik HORVÁT ISTVÁNNak, a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat szerkesztőjének az elmélete, aki az 1825-ben kiadott könyvében (HORVÁT 1825) és az 1834-ben folytatásban megjelent írásában (HORVÁT 1834) ugyan tudós szemlélettel és elkötelezetten, de a korban jellemző romantikus hozzáállással igyekezett nyomába eredni nyelvünk történetének. Elméletében a palócnak kivételes szerep jut. Úgy vélte ugyanis, hogy a magyar nyelv a „Palótz Nyelv”-ben gyökerezik, s azt igyekezett bizonyítani, hogy a magyar, amely nála egyenértékű a palóccal, a világ legősibb nyelve. Ebben az igyekezetében odáig jutott, hogy a görög és a zsidó kultúrát is a palócok hagyományaiban, nyelvében gyökerezettette. Az 1834-ben megjelent folytatásos munkáiban amellet kardoskodott, hogy valaha létezett egy palóc nemzet, amelynek ismerete kiveszett a magyarok tudatából.

Ha nem is ennyire misztikus és romantikus eredettörténettel, de hasonló szenvedélyvel és elkötelezettséggel szándékoznak bemutatni a Palóc olvasókönyv összeállítói a palóc népcsoport kultúráját. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai sorozat 10. köteteként megjelent szép kiállítású könyv „palóc mesék”-et tartalmaz „kicsiknek és nagyoknak” – ahogy a kötet szerkesztője, POMOZI PÉTER fogalmaz a könyv előszavában. Nemcsak a könyv alcímében és első fejezetcímében megjelenő kifejezések („mesék”, „kalandozások”) utalnak arra, hogy a palóc kultúrtáj misztikumát és romantikáját szeretnék bemutatni a kötet összeállítói, de a bevezetőből, illetve a könyv olvasásához mellékelt útmutatóból, valamint a könyvben található szöveggyűjtemény tematikájából is érzékelhető, hogy a „régí világot”, az egykori paraszti élet idilljét szeretnék közvetíteni, a természettel együtt élő ember világát, azt a világot, amelynek mindennemű dolgáról meséket, mondákat alkotott az emberi képzelet. Ezekből kapnak ízelítőt a könyvet kézbe vevő érdeklődő olvasók, célzottan az iskolás gyermekek és a „kicsit nagyobbak”, ahogy a szerkesztők fogalmazzak az ajánlásban. Fontos küldetés ez a mai információs társadalmunkban, akkor, amikor a hagyományok, a népi értékek tisztelete az urbanizálódott ember racionalizált és virtuális tér uralta világgépének nem vagy csak csekély mértékben alkotóeleme.

POMOZI PÉTER, aki bevallottan gyermekkori élményektől ihletetten fogott a „palóc mesék” egyberendezéséhez, a palóc nyelvjárásról szóló első fejezetben a palócok eredettörténetének eddigi kutatásait foglalja össze röviden, majd a magyar nyelvterület egészéhez viszonyítva mutatja be és helyezi el ezt az egyik legnagyobb és legszínesebb nyelvjárás régiót. A bevezetés részét képezi a palóc nyelvjárás jellegzetességei és egy rövid

nyelvjárástörténet vázlatos bemutatása. Érdekes kérdéseket tárgyal a szerző: milyen régi lehet a palóc nyelvjárás, nehéz-e „palócul” írni-olvasni, mitől palóc a palóc nyelvjárás? A fejezetcímekből, a tárgyalási módból és a tematika könnyedségéből is érzékelhető, hogy nem szaktudományos igénnyel megírt ismereteket szánnak az olvasónak, hanem célzottan az általános iskolások vagy a laikus érdeklődő számára könnyen befogadható stílusban megírt, figyelemfelkeltő írásokat közölnek. A nyelvjárási jelenségek közül is inkább az érdekességeket, azaz a leginkább jellemző és más nyelvjárástól elkülönítő sajátosságokat emelik ki. A hangtani, az alaktani jelenségek és a tájszavak bemutatását nyelvföldrajzi térképekkel, táblázatokkal teszik szemléletessé.

A könyv II. fejezete nyelvtörténeti érdekességeket mutat be „Palócországból”. A terület megnevezéséből, csakúgy, mint a könyvben előforduló egyéb kifejezésekből is érzékelhető, hogy a könyv szerkesztői gyakran nem tudományos kategóriákat és terminusokat használnak leírásaikban. A *Palócország* kifejezés fiktív tájfogalom, és mint földrajzi kategória nem létezik, a térképen ilyen területet nem találunk. A kifejezés része ugyan a hétköznapi nyelvhasználatnak, de tudományos szempontból nem értelmezhető. Olykor a *palóc* jelző használata is pontatlan, hiszen a *palóc várkisasszonyok*, a *palóc vármondák* stb. nyilván nem „palóc”-ok, ilyen esetekben csupán a palóc néprajzi-nyelvjárási területen egykor élt emberekről és a régió területén elhelyezkedő várakról van szó.

NÉMETH DÁNIELnek a történeti szövegek közlése elé írt bevezető tanulmánya a szerkesztők által megnevezett olvasói csoportok közül inkább a „kicsit nagyobbaknak” szól, mivel a nyelvvizsgálat diakrón szemléletéről, a nyelvjárástörténeti kutatás módszertani kérdéseiről értekezik. A szerkesztők bevallott célja, hogy a válogatott történeti szövegek „a mai palóc nyelvjárási tömbnek – amely az egyik legváltozatosabb nyelvjárás-terület – igazán jellegzetes vonásait” mutassák be. A kötetbe válogatott nyelvemlékek átírási gyakorlatában a szerkesztők egyrészt elkészítették a régi szövegek „modernizált olvasatát”, pl. az 1556-ból és az 1559-ből származó leveleket betűhű átíratban és „értelmezés”-ben, olvasatban is közreadják. A szerzők megfogalmazása szerint „saját standard palóc átírási javaslatuk”-hoz és „gyakorlatukhoz” igazították az egykori szövegek bemutatását. A szövegemlékek között találunk legendákat, különböző műfajú levéltári iratokat: misszilizt, kiáltványt, perszöveget, köztük Balassi Bálint egyik levelét és Bercsényi Miklós Nógrád vármegyének írt kiáltványát. Ízléses a tipográfiai megoldás, mivel az eredeti nyelvemlék papírlapját idéző háttérképen jelennek meg a szövegek, valamint a szövegemlékhez köthető illusztrációk (egykori rajz, festmény, címer) egészítik ki a szövegek közléseit. A szerkesztők által „standard palóc”-nak nevezett homogenizált betűírás ellentmond annak a dialektológiai ténynek, hogy a palóc nyelvjárási régió egyes csoportjainak hangejtésében különbségek vannak. A „standardizálás” (amely ilyen értelemben furcsa terminussá és módszerré válik) ezeket a különbségeket eltünteti. Nem általános hiba, mert a legtöbb helyen rendben van, ám néhány esetben a szövegek közreadói nem a megfelelő helyen jelölik az illabiális *á*-kat, a labiális *ã*-kat és a zárt *ë*-ket. Ritkán, de találunk olyan szöveghelyeket, amelyek hangoztatásakor a palóc kiejtésben biztosan nem az itt jelölt fonémák realizálódnak.

A hanajnai szövegközlés is problémás, mert olyan Ung megyei település ez, amelyet VÁLYI ANDRÁS tót falunak (VÁLYI 1796), FÉNYES ELEK orosz-tót falunak ír le (FÉNYES 1851), tehát az innen származó szöveg szerepeltetése több szempontból sem szolgálja a reprezentativitást, amennyiben a palócok egykor beszélt nyelvét akarjuk demonstrálni.

Másfelől maguk a szerkesztők jegyzik meg a szövegközlés alatt álló lábjegyzetben, hogy valószínűleg a „fogalmazó” (holott minden bizonnyal nem a „fej”, hanem inkább a „kéz”) nem magyar anyanyelvű. Ha ez így van, akkor kérdéses, hogy miért volt mégis érdemes szerepeltetni ezt a szöveget, miközben számos olyan nyelvelmélet találunk levéltárainkban, amelyek pontosabban és hívebben köthetők egykori palóc nyelvjárási beszélőkhöz. Vélhetően téves a szövegközlőnek az a megjegyzése a „hallyanom” és az „értvenem” szavakkal kapcsolatban, hogy „valószínűleg volt valamennyi ismerete (ti. az egykori levél lejegyzőjének) a helyi változat erős jésítő hatásáról, ezért olyan helyeken is alkalmazta, ahol nem lett volna szabad”. Itt azonban nem *j*-zésről van szó, mivel láthatjuk, hogy a 16. századi szöveg írója a szótövek végére igen gyakran illeszt *j*-t vagy *j*-t, vélhetően *i* hangértékben, olyan szavak végén is, ahol szó sem lehet *j*-ről vagy *j*-zésről, pl. *Ezy* ’ez’, *azy* ’az’, *ezyboly* ’ebből’, *totj* ’tött’, *bartjway* ’bártfai’, *wary megyenek* ’vármegyének’, *lolytem* ’löltem’. Az külön vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy miért jellemzi a szöveg lejegyzőjét ez az írásmód. Szintén nem értek egyet a szövegközlőnek azzal a megjegyzésével sem, hogy a levélszöveg fogalmazója járatlan lett volna a levélírásban, és hogy a szokásosnál „szabadabban”, gyakrabban szúrja be a megszólításokat. Sok-sok korabeli szövegemlék bizonyítja, hogy az említett levélben is szereplő *kegyelmed* megszólítási forma a korabeli misszilisekben gyakran akár mondatonként, sőt egy mondatban többször is előfordul.

A III. Népköltés című fejezet műfajilag vegyes: tartalmaz gyermekmondókákat, találókat, szólásokat, közmondásokat, népdalokat, népballadákat, hiedelemszövegeket, meséket és mondákat. A szerkesztők a népi szövegek közlésében igyekeztek következetesen megjeleníteni a palóc kiejtést érzékeltető grafémákat.

Nagyszerű ötlet, éppen ezért dicsérendő, hogy nemcsak az összefüggő északi palóc nyelvjárási területről, hanem a déli palóc nyelvjárászigetről is találunk mutatványszövegeket. A fejezetcím többes száma azonban nem indokolt (*Palóc nyelvjárászigetek*), mivel csupán kupuszinai (bácskertes), vajdasági területről származó szövegeket válogattak be a szerkesztők, és nem jelennek meg például a szegedi (kiskundorozsmai) vagy éppen a kárpátaljai palóc(os) nyelvjárászigetek szöveges emlékei. Ez önmagában persze nem tenné hiányossá a kiadást, csak a fejezetcím alapján azt várná az olvasó, hogy több nyelvjárászigetről is közölnek mutatványszöveget.

Az alcímben megjelölt „irodalmi barangolások” „gyöngyszemek”-ként jelennek meg a könyv IV. fejezetében. A szövegeket POMOZI PÉTER és NÉMETH DÁNIEL válogatta. A szöveggyűjtemény irodalmi részének első szemelvényeként Arany Jánosnak a drégelyi várostromhoz kötődő balladáját ajánlják olvasásra a szerkesztők. A tankönyvjelleget egyrészt a szövegválasztás erősíti, másrészt az, hogy szép tipográfiai megoldással kiemelve a szerzőkről és a művekről is található rövid információt az érdeklődő diák – mintegy megerősítendő vagy kiegészítendő iskolai tanulmányait. Értékes a szövegközlés, hiszen nem mai helyesírással ártít változatot közölnek a szerkesztők, hanem az eredeti írásmóddal adják közre a balladát.

A következő szemelvény a Felvidék egykori legnagyobb birtokos családjának sarjától, első jelentős magyar poétánktól, Balassi Bálinttól származó zsoltvárváltozat. A költő palóc anyanyelvjárása teszi indokolttá a közlést, a szerzők például a főnévi igenév képzőjének *-nyi* alakváltozatát az eredeti szövegnek megfelelően közlik: *térnyi*, *jönnyi*. Tompa Mihály rimaszombati születésű költő, aki lelkeszként is kötődött Gömör megyéhez, sőt több írásának témája kapcsolódik a palóc emberek életéhez, az itt épített végvárak, városok gyakran megjelennek írásaiban. Az itt közölt költeménye szép példája ennek.

A *palóc* népnév sokáig megbélyegző, degradáló értelmű kifejezés volt. E táj szülötte, Mikszáth Kálmán volt az az író, aki „palóc mesélő”-ként a népcsoport kulturális értékeit és néplélektani nagyságát bemutató írásaival népszerűvé tette a palócokat. Szinte természetes, hogy a palócokhoz leginkább kötődő író novellái és regényszövegei sem maradtak ki a válogatásból, ám a jól ismert A néhai bárány és a Bede Anna tartozása című novelláinál, valamint a Szent Péter esernyője című regényének részleténél kevésbé ismert alkotásait választottam volna, olyanokat, amelyekben a palóc nyelvjárás használata, írói alkalmazása még inkább kitűnik. Az illusztrációs anyag az irodalmi fejezetben is jól kiegészíti a szövegeket, a falusi életet nem ismerő diákoknak és felnőtteknek egyaránt eligazítást és új ismeretet nyújtanak az itt található természeti fotók, a néprajzi tárgyakat és az egykori népviseletet bemutató képek.

A Krúdy család gyökerei a palóc területen fekvő, történelmünk meghatározó eseményének színhelyéhez, Szécsényhez kötődnek. Az író Krúdy Gyulának is van köze a palóc kultúrtájhoz, bár kevesebb szállal kapcsolódik, mint ősei, ám írásaiban megelevenednek a palóc területen épült várakhoz és városokhoz kapcsolódó történetek. A szerkesztők egy Lőcsén játszódó történetét és a Vág menti palócság életét megjelenítő prózájából választottak részletet. Jókai Mór a nyugati palócság területéhez közel eső Komárom szülőteként szintén megjeleníti írásaiban ezt a vidéket. Olyan rövid anekdotái kerültek be a válogatásba, amelyeknek még a címében is megjelenik a „palóc” szó.

Mínthogy az egykori végvárrendszer vonala a palócok lakta terület egy részét érintette, s a várakat sok monda övezte, ezért az V. fejezetben helyet kapott néhány vár – Somoskő, Salgó, Fülek, Krasznahorka, Buják, Léva, Sirok – regényes története. A palóc vármondákat CSORBA CSABA feldolgozásában közlik a szerkesztők.

A könyv végén szójegyzék, a szerkesztők szándéka szerint szómagyarázatokat tartalmazó szócikkgyűjtemény található, melybe „valódi és az alaki tájszókat, ill. régies, nem (feltétlen) palóc kifejezéseket” gyűjtöttek egybe. A szójegyzék összeállítása azonban eklektikus, nem kellőképpen átgondolt a szavak rendszerezése és a szavak kiválasztása, s amit ők maguk is megjegyeznek: „a különféle palóc tájszavak mellett köznyelvi és különféle régies írásmódú alakok is előfordulnak, így az egységesített palóc nyelvjárás jelölést nem lehetett volna megoldani”, éppen a szótípusok heterogenitása miatt nem tudták egységesíteni vagy épp jelölni a nyelvjárás szójegyzékét.

A kötet izléses kivitelezésére egy-egy fejezet bemutatásánál már tettem elismerő megjegyzéseket. A külsőért, a tipográfiáért KARÁCSONY FANNIT illeti dicséret. A könyv illusztrációs anyaga: az egykori paraszti élet képei, a népviselet, a néphagyomány megjelenítése, az egykori képeslapok, rajzok és bélyegek, az épületeket, a palócság életét és környezetét bemutató képek, a történeti dokumentumok, a nyelvemlékek eredeti fotói, azonkívül, hogy szemet gyönyörködtetőek, értékes néprajzi és történeti adalékok szolgáltatnak a szövegekhez, az olvasmányélményt még élvezetesebbé és a diákok számára értelmezhetőbbé, könnyebben befogadhatóvá teszik. A fényképeket GÖRFÖL JENŐ, HARANGÓZÓ IMRE és POMOZI PÉTER készítette.

A Palóc olvasókönyv említett sajátosságai, kisebb hiányosságai, pontatlanságai miatt és szándéka szerint sem tekinthető nyelvtudományi szakkönyvnek, hanem inkább a palócok kultúráját népszerűsítő kiadványnak, de jó szolgálatot tehet oktatási segédanyagként is, mivel ismereteket és szórakozást egyaránt nyújt, mindemellett érdekes és értékes adalékokkal, színes ismeretanyaggal vezeti be érdeklődő olvasóját a magyarság egy népcsoportjához, a palócságnak az egykori életébe, történetébe, kultúrájába.

Hivatkozott irodalom

- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára...* Pest. <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyas>
- HORVÁT ISTVÁN 1825. *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégebb [sic!] történeteiből.* Petrózai Trattner Mátyás nyomdája, Pest.
- HORVÁT ISTVÁN 1839. A' Palótz Nemzet Nyelvéről. *Tudományos Gyűjtemény* 18. III: 108–117, IV: 103–121.
- VÁLYI ANDRÁS 1796. *Magyar Országának leírása.* Buda. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyas-orszagleirasok-81A15/valyi-andras-magyar-orszag-nak-leirasa-87F85>

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ
Miskolci Egyetem

Egy új szombathelyi nyelvészeti sorozat első köteteiről*

1. HAJBA RENÁTA, Regionális nyelvhasználat Szombathelyen. Savaria University Press, Szombathely, 2021. 172 oldal + Mellékletek – 2. TÓTH PÉTER, Nyelvjárási és tudománytörténeti tanulmányok. Savaria University Press, Szombathely, 2021. 198 oldal.

1. HAJBA RENÁTA és TÓTH PÉTER könyve nemcsak a szombathelyi intézményhez köthető, közel félévszázados hagyománnyal bíró nyelvjáráskutatás két új, immáron kézzel is fogható eredménye, hanem egy új sorozat – Az ELTE Szombathelyi Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai – bevezető tagjai is egyúttal. Míg HAJBA RENÁTA munkája (a sorozat 1. tagja) a szerző 2012-ben megvédett, azonos című disszertációjának kiegészített változata, TÓTH PÉTERÉ (a sorozat 2. tagja) a doktori fokozata megszerzését követően készített, nagyrészt nehezen hozzáférhető kiadványokban megjelent tanulmányainak gyűjteményes kötete. Kutatási eredményeik e kötetek publikálása révén szélesebb közönség számára is elérhetővé válnak.

2. Az első kiadvány tárgya Szombathely regionális köznyelvisége. Miként a szerző kiemeli, DEME LÁSZLÓ már 1973-ban ezen átmeneti állapot, illetve annak leírásán keresztül a nyelvjárási nyelvhasználatot illető változások vizsgálatának a fontosságára irányította a figyelmet, a szombathelyi Magyar Nyelvtudományi Tanszéknek pedig 1975 óta deklarált célja a nyugat-dunántúli regionális nyelvhasználat vizsgálata. HAJBA RENÁTA ehhez illeszkedő munkájának célja Szombathely beszélt nyelvhasználatának szinkrón leírása, ezáltal pedig a nyelvjárási, a regionális köznyelviség és a köznyelv közötti változás kutatása. A kötet elméleti fejezetei világosan tisztázzák a kérdéskör hátterét és fogalmait, igaz, a magyar nyelvű és vonatkozású szakirodalom széles körű és precíz összefoglalásán túl csupán német eredmények néhány oldala ismertetésével kapunk betekintést a nemzetközi kutatások tanulságaiba.

* A cikk az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A szerző a cikk elkészítésekor a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjában részesült.